

Angielska doktryna promissory estoppel a polska klauzula nadużycia prawa

Abstract

The English Doctrine of Promissory Estoppel and the Polish Clause of Abuse of Law

The article discusses the problem of evolution and the premises used in applying the English concept known as *promissory estoppel*. The birth of this legal concept has been discussed on the example of the most important court cases, the so called leading cases, such as, among others, that of *High Trees* (1947) and *Combe v. Combe* (1951), in which it was Lord Denning who adjudicated. In the article, the author also analyzes the general principles of invoking *promissory estoppel*. He indicates that in the course of a court trial it is necessary to prove the existence of a promise, on the basis of which the person who was promised something, while acting in accordance with the common sense, decided to withdraw and by undertaking certain definite steps ultimately suffered a loss, whereas withdrawal on the part of the person making a promise would be unjustified. The author of the paper made an effort to try to answer the question whether the abuse of right clause mentioned in Art. 5 of the Civil Code may be regarded as the Polish equivalent of *promissory estoppel*.

Key words: civil law, law of obligations, history of law, promissory estoppel, abuse of right clause

Słowa kluczowe: prawo cywilne, prawo zobowiązań, historia prawa, *promissory estoppel*, klauzula nadużycia prawa

Tematem artykułu jest omówienie ewolucji i przesłanek stosowania angielskiej konstrukcji *promissory estoppel* oraz próba udzielenia odpowiedzi, czy klauzula nadużycia prawa może zostać wskazana jako jej polski odpowiednik.

Profesor Kazimierz Baran, któremu został zadedykowany niniejszy tom „Krakowskich Studiów z Historii Państwa i Prawa”, od lat zajmuje się badaniami komparatystycznymi, poszukując analogicznych instytucji prawnych w polskim porządku prawnym oraz w systemach anglo-amerykańskich. Na tym zagadnieniu koncentruje się prowadzony przez Profesora już od wielu lat anglojęzyczny wykład pt. *Fundamentals of Anglo-American and Polish legal systems*. Wskazane okoliczności zadecydowały o wyborze tematu pracy.

1. Wprowadzenie

Pojęcie *estoppel* jest wykorzystywane w anglo-amerykańskim języku prawniczym w kilku różnych kontekstach. W szerokim znaczeniu to mechanizm zapobiegający bezkarnemu zaprzeczaniu wcześniej złożonym oświadczeniom.

Estoppel zaczął funkcjonować w XIX w. jako instytucja prawa procesowego¹: uniemożliwia on zakwestionowanie pewnych faktów przez stronę, która uprzednio potwierdziła ich prawdziwość. W tym kontekście *estoppel* dotyczy oświadczeń co do faktów, a zatem co do aktualnej lub przeszłej rzeczywistości (*estoppel by representation of fact*). W podobnym znaczeniu funkcjonują pojęcia *estoppel by deed* (nie można negować faktów stwierdzonych we własnych oświadczeniach notarialnych), *estoppel by record* (nie można negować faktów stwierdzonych wcześniejszym wyrokiem). W prawie materialnym szczególnie istotną rolę odgrywają dwie odmiany odnoszące się do oświadczeń dotyczących przyszłości. Pierwsza z nich dotyczy prawa rzeczowego (*proprietary estoppel*), a druga – zobowiązań (*promissory estoppel*). Pomimo że obie te konstrukcje różnią się, ich cechą wspólną jest wykluczenie możliwości dochodzenia niektórych uprawnień przez stronę, która uprzednio deklarowała, że nie będzie ich dochodzić.

W Anglii doktryna *promissory estoppel* została wypracowana przez orzecznictwo w drugiej połowie XX w. W prawie amerykańskim praktyka przy udziale nauki prawa rozwinęła tę konstrukcję już w XIX w. na kanwie stanów faktycznych obejmujących złożenie obietnicy dokonania darowizny na rzecz fundacji charytatywnych lub w związku z planowanym małżeństwem. Jeśli podmiot, który miał otrzymać darowiznę, poniósł pewien uszczerbek, działając w zaufaniu do złożonej mu obietnicy, to mógł następnie domagać się zapłaty od niedoszłego darczyńcy. W Ameryce omawiana instytucja znajduje znacznie szerszy zakres działania niż w Anglii. Jednym z powodów okazuje się okoliczność, że przypadki kwalifikowane w Anglii jako *proprietary estoppel* są obejmowane w prawie amerykańskim zakresem szeroko rozumianego pojęcia *promissory estoppel*. W Ameryce osobna kategoria *proprietary estoppel* nie jest znana².

W prawie angielskim jeden z elementów warunkujących powstanie umowy (*contract*) to zaciągnięcie przez strony zobowiązań (złożenie obietnic – *promises*), które znajdują swoje uzasadnienie w specyficznie rozumianej przyczynie gospodarczej zobowiązania. *Consideration*, czyli wspomnianą przyczynę, traktuje się jako kluczową konstrukcję anglo-amerykańskiego prawa zobowiązań umownych. W dawnym *common law* złożenie obietnicy, która nie znajdowała oparcia w istniejącym *consideration*, nie mogło doprowadzić do powstania ważnego zobowiązania³. W pewnych tego typu sytuacjach zaczęto jednak – dzięki rozwojowi tytułowej instytucji – przyznawać ochronę prawną osobie, której taką obietnicę złożono (*promisee*).

¹ M. Lobban, *Foakes v Beer (1884)* [w:] *Landmark Cases in the Law of Contract*, ed. C. Mitchell, P. Mitchell, Oxford–Portland 2008, s. 246.

² J. Gordley, *Foundations of Private Law. Property, Tort, Contract, Unjust Enrichment*, Oxford 2010, s. 356, 358; M. Lobban, *Foakes...*, s. 245; K.M. Teeven, *A History of Promissory Estoppel. Growth in the Face of Doctrinal Resistance*, „Tennessee Law Review” 2005, vol. 72, s. 1157.

³ Na ten temat szerzej – J. Halberda, *Doktryna consideration w angielskim prawie zobowiązań kontraktowych (XVI–XX w.)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 2011, t. 63, z. 2, s. 261–281.

2. Kształtowanie się instytucji

W prawie angielskim za *leading case* w obrębie prawa dotyczącego *promissory estoppel* uważa się *Central London Property Trust Ltd v. High Trees House Ltd* (1947)⁴. W tej sprawie spór dotyczył wysokości czynszu należnego za najem bloku mieszkalnego. Stosowna umowa została zawarta jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Najemca prowadził działalność w zakresie podnajmu lokali. Ze względu na dotyczące Londyn bombardowania większość z nich w trakcie wojny stała pusta. Sporządzono aneks, zgodnie z którym wynajmujący zgodził się na obniżenie czynszu o połowę. W 1945 r., kiedy lokale znów się zapełniły, wynajmujący zapowiedział, że będzie się domagał czynszu w pełnej wysokości, po czym wystąpił ze stosownym powództwem. Co istotne, przedmiotem procesu był czynsz za okres po złożeniu wspomnianego „wypowiedzenia”. Sąd uznał, że aneks nie zmienił pierwotnego brzmienia umowy ze względu na brak *consideration*: wynajmujący nie uzyskał nic w zamian za swą obietnicę⁵. W takim razie powód mógł wycofać się ze złożonej (w ramach aneksu) obietnicy i dochodzić należności czynszowych.

Wypowiadając się w ramach *obiter dictum*, lord Denning jednocześnie zastrzegł, że rozstrzygnięcie byłoby odmienne, gdyby wynajmujący domagał się czynszu za okres wcześniejszy. Jeśli bowiem powód uprzednio złożył stosowne oświadczenie (obniżył – choćby nieskutecznie – czynsz), to nie powinien samemu sobie przeczyć i, postępując wbrew temu oświadczeniu, domagać się czynszu w pełnej wysokości. W ten sposób sformułowano podstawy doktryny, którą później określono mianem *promissory estoppel*. Orzeczenie miało przełomowe znaczenie, ponieważ w podobnych wcześniejszych sprawach stwierdzano, że obietnica złożona na przyszłość nie wiązała jej autora (*promisor*), o ile brakowało *consideration*. Sędzia podkreślał, że w tym i w podobnych wypadkach tradycyjna konstrukcja *estoppel* nie mogła znaleźć zastosowania, bo miała się odnosić do faktów (czyli przeszłości lub teraźniejszości), a nie do obietnic (dotyczących przyszłości)⁶. Wskazywał też jednak na istotne znaczenie reformy prawa polegającej na połączeniu westminsterskiego *common law* i kanclerskiego *equity law*. To właśnie dzięki nowej perspektywie można było zignorować zapadłe wcześniej rozstrzygnięcia.

Rozstrzygając spór w 1947 r., lord Denning nawiązywał do wyroku *Hughes v. Metropolitan Rly Co* (1877). W tej sprawie strony łączyła umowa najmu przewidująca dokonanie przez najemcę kosztownej inwestycji w określonym terminie. Strony pod-

⁴ *Central London Property Trust Ltd v. High Trees House Ltd* (1947) K.B. 130 (za: A. Burrows, *A Casebook on Contract*, Oxford 2009, s. 119–120). M. Lobban, *Foakes...*, s. 244; W. Swain, *Contract as Promise: the Role of Promising in the Law of Contract. An Historical Account*, „Edinburgh Law Review” 2013, vol. 17 (1), s. 20–21.

⁵ W kategoriach obietnicy pojmowano wyrażoną w aneksie zapowiedź powoda, że nie będzie dochodzić różnicy pomiędzy pierwotną a nową wysokością czynszu.

⁶ W sprawach, które brano pod uwagę, rozstrzygając proces w 1947 r. – *Jorden v. Money* (1854) 5 H.L. 185 i *Foakes v. Beer* (1884) 9 App. Cas. 605 (H.L.) – chodziło o nieskuteczność obietnicy zaniechania dochodzenia istniejących roszczeń. Gdyby uprawniony zamiast obiecywać, że w przyszłości nie będzie wykonywał swoich praw, po prostu oświadczył – wbrew faktom – że w przeszłości zrzekł się roszczeń, to jego dłużnik mógłby się powstrzymać od spełnienia świadczenia na zasadzie tradycyjnego *estoppel by representation* (A. Burrows, *A Casebook...*, s. 119–120; M. Lobban, *Foakes...*, s. 251–255, 266).

jęły negocjacje w przedmiocie wykupu nieruchomości przez najemcę. Z tej przyczyny zaniechano rozpoczęcia inwestycji. Tuż przed upływem ustalonego pierwotnie terminu dokonania nakładów wynajmujący zerwał negocjacje, a wobec niezrealizowania inwestycji zażądał zwrotu przedmiotu najmu. W czasie procesu sąd uznał, że z uwagi na przedłużające się negocjacje doszło do automatycznego wydłużenia terminu do wykonania inwestycji⁷.

Kilka lat po sprawie High Trees sformułowano dodatkową regułę ograniczającą zakres stosowania *promissory estoppel*. W procesie Combe v. Combe (1951) rozwódka podjęła nieskuteczną próbę uzyskania zapłaty od byłego męża. Strony procesu zgadzały się co do tego, że obietnica eksmałzonka była pozbawiona *consideration*. Spór koncentrował się wokół kwestii, czy tak jak w procesie High Trees można się oprzeć na obietnicy złożonej przez stronę, której ta druga zawierzyła. Powództwo zostało oddalone. Prezentując uzasadnienie wyroku, sędziowie zastrzegli, że instytucją *promissory estoppel* można się posługiwać wyłącznie jako zarzutem obronnym; nie można zaś uczynić z niej podstawy powództwa. Mając to na myśli, obrazowo powiadano: *estoppel is a shield not a sword*⁸.

W tej mierze zachodzi istotna odmienność pomiędzy omawianym mechanizmem a związanym z prawem rzeczowym *proprietary estoppel*. Dopuszczalne jest bowiem oparcie powództwa na tej ostatniej konstrukcji⁹. Poszczególne porządki prawne krajów *common law* różnią się między sobą w omawianej kwestii. Inaczej bowiem niż w prawie angielskim przyjmuje się możliwość wystąpienia z powództwem również na podstawie *promissory estoppel* w Stanach Zjednoczonych i w Australii. W tych krajach za *leading cases* uznaje się (odpowiednio) Hoffman v. Red Owl Stores (1965)¹⁰ i Waltons Stores (Interstate) Ltd v. Maher (1988)¹¹. W obu sprawach uwzględniono roszczenia zgłasza-

⁷ Hughes v. Metropolitan Rly Co (1877) 2 App. Cas. 439 (H.L.) (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 118). Co do wcześniejszej historii omawianej instytucji, należy wskazać, że niektórzy badacze (przykładowo C.M.A. McCauliff, *A Historical Approach to the Contractual Ties that bind Parties Together*, „Fordham Law Review” 2002, vol. 71, s. 849) łączą jej początki nawet z XVI-wiecznymi rozstrzygnięciami sądowymi formułowanymi na podstawie rytu promisyjnego w wypadkach tzw. *detriment consideration*. W tym okresie nie znano jednak terminu *promissory estoppel*.

⁸ Combe v. Combe (1951) 2 K.B. 215 C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 123–125). Podobnie w Baird Textiles Holdings Ltd v. Marks and Spencer plc (2001) EWCA Civ. 274, (2002) 1 All ER (Comm.) 737, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 138–141). Do odmiennych wniosków mogła by prowadzić analiza wcześniejszego wyroku Amalgamated Investment & Property Co Ltd v. Texas Commerce International Bank Ltd (1982) Q.B. 84, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 130–132). W tej sprawie chodziło jednak o dopuszczalność posłużenia się *promissory estoppel* nie jako podstawą powództwa, ale w celu ubezwzględnienia jednego z zarzutów pozwanego. P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction to the Law of Contract*, Oxford 2005, s. 69, 124; J. Gordley, *Foundations...*, s. 300; W. Swain, *Contract...*, s. 20–21.

⁹ Lord Denning w Crabb v. Arun District Council (1976) Ch. 179, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 126–129). W orzecznictwie wyrażano także odosobniony pogląd o wyłączenie obronnej funkcji *proprietary estoppel* – tak lord Scott w Cobbe v. Yeoman's Row Management Ltd (2008) 1 WLR 1754 (HL) (za: B. McFerlane, A. Robertson, *Apocalypse averted. Proprietary Estoppel in the House of Lords*, „The Law Quarterly Review” 2009, vol. 125, s. 537). P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's introduction...*, s. 69, 125; B. McFerlane, A. Robertson, *Apocalypse...*, s. 535–536; G. Woodman, *Estoppel by Part Performance*, „The Modern Law Review” 1981, vol. 44(4), s. 463.

¹⁰ Hoffman v. Red Owl Stores (Wis. 1965) 133 NW2d 267. P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction...*, s. 125; J. Gordley, *Foundations...*, s. 300; M. Lobban, *Foakes...*, s. 245.

¹¹ Waltons Stores (Interstate) Ltd v. Maher (1988) 164 CLR 387 (za: A. Burrows, *Casebook...*, s. 133–137). P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction...*, s. 125; J. Gordley, *Foundations...*, s. 301.

ne przez uczestników rokowań zakończonych fiaskiem. Pozwanymi byli negocjujący, którzy wycofali się wbrew wcześniejszym ustaleniom i obietnicom. W toku negocjacji, zapewniając o woli zawarcia umowy, zachęcali powodów do wykonania pewnych inwestycji. Wobec zerwania dalszych rozmów okazywały się one jednak dla tych ostatnich bezużyteczne. W podobnej angielskiej sprawie Baird Textiles Holdings Ltd v. Marks and Spencer plc (2002) powództwo zostało oddalone z powołaniem na zasadę działania *promissory estoppel* jako „tarczy”, a nie „miecza”¹².

Za twórcę doktryny *promissory estoppel* uważa się lorda Denninga, który orzekał w sprawach High Trees (1947), Combe (1951), a także D & C Builders Ltd v. Rees (1966). W tej ostatniej podkreślono słusznościowy charakter instytucji. Rozstrzygnięcie na jej podstawie jest możliwe wyłącznie w wypadkach, w których wycofanie się ze złożonej obietnicy byłoby z pewnych względów nieusprawiedliwione (*unconscionable, inequitable*). Przykładowo powoływanie się na *promissory estoppel* jest wykluczone wtedy, gdy obietnica została złożona na skutek szantażu, oraz wtedy, gdy składający obietnicę zastrzega sobie możliwość późniejszej zmiany decyzji¹³.

3. Przesłanki stosowania

Angielska zasada *promissory estoppel* została wypracowana *a casu ad casum* przez orzecznictwo sądowe w drugiej połowie XX w. Nauka i orzecznictwo podejmują starania, by sformułować katalog przesłanek jej zastosowania. Niektóre z nich wciąż budzą kontrowersje. Aby odwołać się do *promissory estoppel*, konieczne jest wykazanie obietnicy, na której ten, komu ją złożono (*promisee*), działając zdroworozsądkowo (*reasonable*), oparł się (*relied on*), podejmując określone czynności i w rezultacie poniósł uszczerbek (*detriment*), zaś wycofanie się przez składającego obietnicę (*promisor*) byłoby nieusprawiedliwione.

W pierwszej kolejności wymienia się przesłankę istnienia wyraźnej i jednoznacznej obietnicy (*clear and unequivocal promise*)¹⁴. Niektórzy precyzują, że nie jest wymagane złożenie obietnicy (*promise*), a wystarcza innego rodzaju wypowiedź (*representation*) dotycząca przyszłości¹⁵.

Okoliczność niespełnienia przesłanki *clear and unequivocal promise* okazała się podstawą rozstrzygnięcia w sprawie Woodhouse A.C. Israel Cocoa S.A. v. Nigerian Produce Marketing Co Ltd (1972). Po zawarciu umowy sprzedaży kakao kupujący zapytał, czy mógłby dokonać płatności w walucie brytyjskiej. W umowie cena została zapisana w funtach nigeryjskich, zaś wartość obu walut była początkowo równa. Po tym jak sprzedający wyraził zgodę na zmianę waluty, nastąpiła urzędowa dewaluacja funta szterlinga. Między stronami doszło do sporu o to, w jakiej kwocie jest należna zapłata

¹² Baird Textiles Holdings Ltd v. Marks and Spencer plc (2001) EWCA Civ. 274, (2002) 1 All ER (Comm.) 737, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 138–141).

¹³ D & C Builders Ltd v. Rees (1966) 2 Q.B. 617, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 148–149). P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's...*, s. 125; M. Lobban, *Foakes...*, s. 245, 264.

¹⁴ B. McFerlane, A. Robertson, *Apocalypse...*, s. 541; W. Swain, *Contract...*, s. 20–21.

¹⁵ P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction...*, s. 69, 126.

w funtach szterlingach. Czy w identycznej wysokości, co ta wyrażona w umowie (w funtach nigeryjskich), czy też w wyższej kwocie, uwzględniającej odpowiednie przeliczenie zdewaluowanej waluty brytyjskiej. Kupujący, którym odpowiadał ten wcześniejszy wariant, powoływali się na *promissory estoppel*. Zarzut okazał się nieskuteczny z uwagi na brak możliwości udzielenia jednoznacznej odpowiedzi, czy sprzedający jedynie wyrazili zgodę na zmianę waluty rozliczenia, czy też wzięli na siebie również ryzyko dewaluacji¹⁶.

Aby uzasadnić *promissory estoppel*, obietnica (czy też inne oświadczenie) musi zostać złożona ze świadomością, że na jej podstawie zostaną podjęte działania¹⁷. Kolejną przesłanką jest faktyczne oparcie się *promisee* na złożonej przez drugą stronę obietnicy, co określa się pojęciem *reliance*. Na tym tle spornym zagadnieniem pozostaje kwestia potrzeby stwierdzenia dodatkowego warunku w postaci wystąpienia uszczerbku (*detriment*) na skutek podjęcia przez *promisee* działań na podstawie złożonej obietnicy.

Lord Denning nie traktował uszczerbku jako przesłanki *sine qua non* omawianej konstrukcji. Dał temu wyraz w wyroku *WJ Alan & Co Ltd v. El Nasr Export and Import Co* (1972), który tak samo jak wcześniej omówiona sprawa odnosił się do problemu dewaluacji szterlinga. Spór dotyczył umowy sprzedaży kawy. Jej cenę wyrażono w kenijskich szylingach. Kupujący przedstawił dokument akredytywy opiewający na kwotę w funtach szterlingach, czemu sprzedający się nie sprzeciwił. W kontekście rozstrzyganej sprawy sąd uznał, że doszło do modyfikacji warunków transakcji. Zmiana oznaczała, że sprzedający (*promisor*) obiecał zaniechać żądania zapłaty w walucie kenijskiej. Na tym oparł się kupujący (*promisee*), dokonując zapłaty w funtach. Nastąpiła jednak dewaluacja brytyjskiej waluty. Sprzedający wystawił dodatkową fakturę opiewającą na wynikającą stąd różnicę, której kupujący nie zapłacił. Doszło do procesu. Sąd – mając na względzie *promissory estoppel* – stwierdził brak takiego obowiązku. Lord Denning uznał, że aby zastosować tę instytucję, wystarczy spełnienie warunku *reliance*, a zatem oparcia się *promisee* na złożonej przez *promisor*a obietnicy. Wystąpienie uszczerbku (*detriment*) nie jest zaś wymagane¹⁸. Inny wybitny angielski sędzia Goff w jednym z późniejszych wyroków (1981) nie uwzględnił jednak obrony opartej na *promissory estoppel*, wskazując na brak wystąpienia przesłanki uszczerbku¹⁹.

Kolejną przesłanką jest potrzeba wystąpienia szczególnych okoliczności, które prowadzą do uznania, że wycofanie się strony ze złożonej obietnicy byłoby nieusprawiedliwione, niesłusznie (*unconscionable, inequity*)²⁰. W tym wyraża się słusnościowy charakter omawianej instytucji. Wskazuje się, że *promissory estoppel*, tak samo jak niegdyś

¹⁶ Woodhouse A.C. Israel Cocoa S.A. v. Nigerian Produce Marketing Co Ltd (1972) A.C. 941 H.L. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 142–143).

¹⁷ *Thornor v. Mayor* (2009) 1 WLR 776 (H.L.) (za: B. McFerlane, A. Robertson, *Apocalypse...*, s. 535–536).

¹⁸ Lord Denning w *WJ Alan & Co Ltd v. El Nasr Export and Import Co* (1972) 2 Q.B. 189, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 143–145), a także w *Greasley v. Cooke* (1980) 1 WLR 1306 (za: G. Woodman, *Estoppel...*, s. 463). M. Lobban, *Foakes...*, s. 265.

¹⁹ *Societe Italo-Belge pour le Commerce et l'Industrie SA v. Palm and Vegetable Oils (Malaysia) Sdn Bhd, The Post Chaser* (1981) 2 Lloyd's Rep 695, Q.B.D. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 146–147). Zwoleńnikiem koncepcji konieczności wystąpienia uszczerbku jest G. Woodman (*Estoppel...*, s. 463).

²⁰ Lord Denning w *Greasley v. Cooke* (1980) 1 WLR 1306 (za: G. Woodman, *Estoppel...*, s. 463): „unjust and inequitable to allow the plaintiffs to go back on the assurances”.

kanclerskie *equity law*, stanowi mechanizm niwelujący surowe i rygorystyczne reguły *common law*²¹.

W nauce przyjmuje się, że zastosowanie reguł omawianej instytucji i oddalenie powództwa na tej podstawie nie wywołuje definitywnych skutków w sferze prawa materialnego. Wydanie wyroku uwzględniającego zarzut *promissory estoppel* nie wygasza zatem uprawnienia, a jedynie czasowo zawiesza możliwość jego dochodzenia²². W ostatnich latach wydano jednak orzeczenie, które może stanowić źródło wątpliwości. Tłem sprawy *Collier v. P & MJ Wright (Holdings) Ltd* (2008) było zawarcie porozumienia pomiędzy wierzycielem a jednym z dłużników solidarnych. Na jego podstawie, w zamian za zapewnienie przez dłużnika regularnych spłat części należności, wierzyciel zobowiązał się zaniechać dochodzenia od niego pozostałej części. Miała ona zostać spłacona przez innych dłużników solidarnych, niebędących stronami porozumienia. Kiedy w późniejszym okresie ogłosili oni upadłość, wierzyciel zdecydował się wystąpić o zapłatę pełnej należności przeciwko temu, z którym wcześniej się porozumiał. W toku procesu pozwany odwołał się do instytucji *promissory estoppel*. Wskazywał, że spłacając regularnie obciążające go raty należności, opierał się na obietnicy powoda, który wszak deklarował powstrzymanie się od żądania kwot ponad udział pozwanego w długu. Zauważmy, że obietnica powoda nie skutkowałą powstaniem zobowiązania kontraktowego, a to z uwagi na brak *consideration* (wierzyciel nie otrzymał nic w zamian ponad to, do czego dłużnik był już zobowiązany). Powództwo zostało oddalone. Rozstrzygając tę sprawę, sędziowie nie byli zgodni, jaki skutek wywołuje *promissory estoppel*: czy jak zdaniem lady Arden definitywne wygaszenie uprawnienia, czy też – wedle lorda Longmore'a – jedynie jego zawieszenie (*rights are suspended*)²³. Ten ostatni pogląd należy uznać za obowiązujący.

4. Poszukiwanie polskiego odpowiednika

Wydaje się, że omawiana konstrukcja do pewnego stopnia spełnia podobne funkcje jak znane kontynentalnym systemom prawa cywilnego klauzule generalne. Zauważmy, że w systemach *common law* tworzone na bieżąco przez judykaturę prawo nie dysponuje zadanymi *a priori* mechanizmami w postaci kodeksowych „wentylów bezpieczeństwa” takich jak – przykładowo – klauzula nadużycia prawa przewidziana w art. 5 polskiego kodeksu cywilnego (dalej: k.c.). Orzecznictwo musi zatem reagować na problemy praktyki z pozycji *ex post*. W krajach *common law* podobne do spełnianych przez art. 5 k.c. funkcje realizuje właśnie doktryna *promissory estoppel*.

²¹ Lord Denning w *Crabb v. Arun District Council* (1976) Ch. 179, C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 126): „The basis of this estoppel – as indeed of promissory estoppels – is the interposition of equity. Equity comes in, true to form, to mitigate the rigours of strict law”.

²² *Tool Metal Manufacturing Co Ltd v. Tungsten Electric Co Ltd* (1955) 1 WLR 761, H.L. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 150–151). P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction...*, s. 125; W. Swain, *Contract...*, s. 20 – 21.

²³ *Collier v. P & MJ Wright (Holdings) Ltd* (2007) EWCA Civ. 1329, (2008) 1 WLR 643 C.A. (za: A. Burrows, *A Casebook...*, s. 121–122).

Zauważmy, że wedle polskiej judykatury klauzula nadużycia prawa może jedynie w wyjątkowych wypadkach „przełamać” działanie innych norm prawnych, przykładowo określających formy czynności prawnej czy okresy przedawnienia. Mechanizm jest wykorzystywany w wyjątkowych sytuacjach, w których w żaden inny sposób nie można zabezpieczyć interesów zagrożonych wykonywaniem prawa podmiotowego. Zgodnie z orzecznictwem, stosując art. 5 k.c., należy brać pod uwagę całokształt okoliczności konkretnego przypadku, a nie tylko jedną z tych okoliczności, choćby jej znaczenie było doniosłe. W tym kontekście sądy posługują się nawet tzw. regułą czystych rąk, wykluczającą odwołanie się do ochrony wynikającej z art. 5 k.c. przez osobę, której można zarzucić, że sama nadużywa swego prawa. *Nota bene* zasada czystych rąk (*clean hands*) jest znana prawu angielskiemu. Dalej, wskazuje się, że zastosowanie art. 5 k.c. nie wygasa uprawnień, a jedynie ogranicza możliwość ich dochodzenia. Norma zawarta w tym przepisie zapewnia tylko przejściową ochronę, nietrwałą ze względu na zmieniające się okoliczności. W końcu zaś omawiany mechanizm może być stosowany jedynie jako zarzut – środek obrony, a nie podstawa powództwa²⁴.

Nie można jednak pomijać wielu istotnych różnic występujących między tymi instytucjami. Przykładowo wskaźmy, że podczas gdy art. 5 k.c. obejmuje swym zakresem cały obszar prawa prywatnego²⁵, *promissory estoppel* to mechanizm prawa zobowiązań.

Zakresy stosowania art. 5 k.c. i omawianej instytucji krzyżują się. *Promissory estoppel* odpowiada również innym mechanizmom znanym na kontynencie. Przykładowo – jak w powoływanych wyżej sprawach *Hoffman v. Red Owl Stores* (1965), *Waltons Stores (Interstate) Ltd v. Maher* (1988), *Baird Textiles Holdings Ltd v. Marks and Spencer plc* (2001) – pełni funkcje ochronne na etapie negocjacji i jest ekwiwalentem norm tworzących zasady odpowiedzialności przedkontraktowej²⁶.

5. Uwagi końcowe

Jak się okazuje, w nauce angielskiej wciąż nie osiągnięto konsensusu co do listy przesłanek zastosowania *promissory estoppel*. Z funkcjonowaniem tej instytucji wiąże się wiele znaków zapytania²⁷. Do tej pory nie ucichły także spory co do jej umiejscowienia w strukturze prawa prywatnego materialnego. Najczęściej jest omawiana w kontekście prawa kontraktów jako swoiste *post scriptum* rozdziału o jednej z przesłanek zawarcia ważnej umowy – *consideration*. Przez niektórych jest jednak traktowana jako należąca do prawa deliktów, co uzasadnia się położeniem akcentu na zagadnieniu *reliance*, czyli

²⁴ T. Bukowski, *Klauzule generalne w prawie cywilnym. O konieczności stworzenia katalogu zasad współżycia społecznego*, „Monitor Prawniczy” 2008, nr 24, s. 1297 i n.; K. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–449 [10]*, t. I, Warszawa 2011, s. 59–61; M. Pyziak-Szafnicka [w:] *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, t. 1: *System Prawa Prywatnego*, Warszawa 2012, s. 924–930; A. Zbiegień-Turzańska, *Zasady stosowania art. 5 Kodeksu cywilnego*, „Monitor Prawniczy” 2013, nr 21, s. 1129 i n. Do stosowania zasady czystych rąk jako przesłanki negatywnej art. 5 k.c. sceptycznie odnosi się T. Justyński, *Nadużycie prawa w polskim prawie cywilnym*, Kraków 2000, s. 149–53

²⁵ M. Pyziak-Szafnicka [w:] *Prawo cywilne...*, s. 886.

²⁶ W. Kocot, *Odpowiedzialność przedkontraktowa*, Warszawa 2013, s. 129 i n.

²⁷ W. Swain, *Contract...*, s. 20: „it remains an enigma”.

oparcia się, zawierzenia składającemu obietnicę przez *promisee*, a nie na samej obietnicy (*promise*)²⁸.

Nie wszyscy badacze są przekonani do potrzeby obecności tej instytucji w angielskim prawie prywatnym i postulują jej porzucenie – posłużenie się brzytwą Occhama. Wskazują, że wypadki jej stosowania można by objąć, formułując w właściwy sposób doktrynę *consideration*²⁹. Tymczasem we współczesnej praktyce *promissory estoppel* stanowi użyteczny mechanizm pozwalający w wyjątkowych wypadkach uniknąć negatywnych konsekwencji zbyt formalistycznych zasad *consideration*. Jedną z nich jest reguła wyrażona *Foakes v. Beer* (1884)³⁰. W tej sprawie przyjęto, że wierzyciel w zamian za zobowiązanie dłużnika do regularnych spłat nie może się skutecznie zobowiązać do zaniechania dochodzenia części należności, a to z uwagi na brak *consideration*. Obecność wywodzonej z kanclerskiego *equity law* konstrukcji *promissory estoppel* obecnie chroni dłużnika, który zawierzył oświadczeniu wierzyciela.

Wydaje się, że funkcjonowanie omawianej konstrukcji w prawie angielskim oznacza jego zbliżenie do praw obowiązujących na kontynencie europejskim. W istocie rzeczy bowiem umożliwienie uzyskania ochrony przez jednostkę w wypadkach zastosowania *promissory estoppel* skutkuje pozbawieniem mocy wielu argumentów tradycyjnie wywodzonych z doktryny *consideration*. Ta zaś z kolei zdaje się tworzyć najważniejszą z różnic pomiędzy prawem zobowiązań kontraktowych w *common law* i w *civil law*. Podczas gdy tradycyjnie w tym pierwszym systemie podstawą zobowiązań umownych jest wymiana dóbr (*bargain theory of contract*), to w tym drugim najistotniejsze znaczenie ma kwestia zamiaru nawiązania ważnego stosunku prawnego. Możliwość odwołania się do *promissory estoppel* oznacza prawną skuteczność oświadczeń, które nie są poparte *consideration*, a które są składane w tym celu, by druga strona, opierając się na nich, postąpiła w określony sposób. Coraz większe znaczenie przybiera zatem zamiar wywołania skutków prawnych, a nie zagadnienie wymiany dóbr.

²⁸ P.S. Atiyah, S.A. Smith, *Atiyah's Introduction...*, s. 68, 92, 126.

²⁹ P.S. Atiyah, *Consideration and Estoppel. The Thawing of the Ice*, „The Modern Law Review” 1975, vol. 38 (1), s. 68–69, C.M.A. McCauliff, *A Historical Approach...*, s. 864.

³⁰ *Foakes v. Beer* (1884) 9 App. Cas. 605 (HL). Szerzej: M. Lobban, *Foakes...*, s. 223 i n.